

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ МОНІТОРИНГУ ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

Постановка проблеми. Ринкова трансформація економіки України супроводжується посиленням негативних тенденцій у виробництві продовольства, скороченням міжрегіонального обміну і розширенням агресивного продовольчого імпорту, що знижують ступінь продовольчої безпеки в країні. Водночас, посилення конкурентних переваг вітчизняного продовольчого комплексу створює умови для підвищення ступеня самозабезпеченості продовольством.

Продовольча самозабезпеченість на макрорівні характеризує продовольчу незалежність держави і визначається як здатність національної економіки задовольняти внутрішні потреби у продовольстві завдяки вітчизняному виробництву. Якщо забезпеченість кількісно визначається співвідношенням середнього рівня споживання продовольства на душу населення в країні, регіоні та іншому територіально-локалізованому утворенні за фізіологічно необхідними нормами і асортиментом продуктів харчування необхідних для нормальної життєдіяльності населення, то самозабезпеченість характеризує більш глибокий рівень економічних відносин – виробничий. Високий аграрний потенціал нашої країни та її регіонів дозволяє поставити в середньостроковій перспективі завдання щодо досягнення повної самозабезпеченості основними (стратегічними) продуктами харчування (зерно, м'ясо-молочна продукція, овочі і т.д.) за умови імпорту (з урахуванням міжнародної спеціалізації і економічної доцільності) лише окремих видів сільгосппродукції.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Проблемним питанням функціонування та розвитку вітчизняного АПК, а також науковому пошуку шляхів розв'язання проблеми недостатності продовольства на національному рівні приділяли увагу в своїх наукових працях М. Дем'яненко [1], В. Збарський [3], М. Лендел [4], В. Месель-Веселяк [6], Ю. Нестерчук [7], Т. Олійник [8], П. Саблук [13], Р. Тринько [10], О. Шпичак [14] та інші.

Методичні аспекти щодо оцінки самозабезпечення регіонів продовольством висвітлюють у своїх публікаціях вчені близького зарубіжжя А. Алтухов [9], В. Тарасов [9], І. Леньков [12], а також вітчизняні дослідники Н. Мезенцева [5], О. Захаріна і О. Яценко [2] та низка інших. Проте вітчизняна державна управлінська система потребує якомога ширшого кола дієвих інструментів, спрямованих на відстеження стану та тенденцій формування продовольчого забезпечення населення, передусім на регіональному рівні. Науковому обґрунтуванню та запровадженню одного з них, а саме моніторингу продовольчого забезпечення населення регіону, присвячена дана публікація.

Метою статті є обґрунтування організаційно-структурних складових та окреслення методичних засад, на основі яких доцільно здійснювати моніторинг продовольчого забезпечення населення регіону.

Виклад основного матеріалу. Стратегічна мета стійкого розвитку продовольчої системи полягає у забезпеченні продовольчої безпеки регіону через підвищення рівня самозабезпечення високоякісними продовольчими ресурсами переважно за рахунок інноваційно-інвестиційного розвитку сільськогосподарського виробництва. У даний час вихід на траєкторію стійкого розвитку продовольчої системи регіону можливий через реалізацію ефективної державної регіональної політики в сфері продовольчої безпеки, мобілізації внутрішніх ресурсів і наявного потенціалу продовольчої системи. Під регіональним потенціалом продовольчої системи слід розуміти сукупність ресурсних можливостей продовольчої системи регіону, орієнтованої на задоволення потреб населення в продуктах харчування, на основі оптимізації використання потенціалу АПК,

раціоналізації структури імпорту і експорту, активізації міжрегіонального продуктообміну.

Механізм забезпечення продовольчої безпеки в кожному регіоні повинен реалізовуватись з урахуванням специфічних особливостей: природно-кліматичних умов регіону, соціально-економічного стану, стану агропромислового виробництва і продовольчого ринку, співвідношення міського і сільського населення, рівня доходів населення і цін на продовольчі товари, повноти продовольчого самозабезпечення, ступеня задоволення потреб населення в основних продуктах харчування з погляду як раціонального, так і мінімального рівнів харчування. Регіональні особливості визначають всю сукупність загроз і небезпек, які впливають не тільки на безпеку регіону, але і країни в цілому. Ці аспекти повинні визначати сутність регіональної політики щодо забезпечення продовольчої безпеки.

На нашу думку, комплексному моніторингу продовольчої безпеки належить основна роль у механізмі її забезпечення на рівні регіону. Постійно діючий моніторинг повинен відслідковувати процес виробництва і розподілу продуктів харчування, а також контролювати і прогнозувати ефективність функціонування регіональної продовольчої системи в довгостроковій перспективі. При цьому система моніторингу повинна мати багаторівневу структуру, забезпечувати комплексне охоплення всіх аспектів розвитку системи продовольчого забезпечення, базуватися на міжнародному і вітчизняному досвіді організації моніторингових досліджень.

Комплексний моніторинг продовольчої безпеки доцільно розглядати як систему заходів щодо безперервного аналізу стабільності системи продовольчого забезпечення стосовно загроз, що виникають. Основною метою проведення комплексного моніторингу продовольчої безпеки повинно бути забезпечення органів влади і управління повною, всебічною і об'єктивною інформацією про поточний стан і тенденції розвитку регіональної продовольчої системи для прийняття ефективного управлінського рішення.

Ситуація, що склалася в сфері інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень, вимагає вдосконалення існуючої системи моніторингу. При модернізації інформаційного забезпечення органів виконавчої влади доцільно застосовувати системний підхід, на основі якого пропонується запровадити наступний алгоритм процесу моніторингу (рис.1).

Представлена концептуальна схема проведення моніторингу синтезує ціль, завдання, методи і принципи організації моніторингу, а також включає систему інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень. Такий підхід забезпечує системність моніторингу і передбачає, з однієї сторони, моніторинг існуючого стану справ у забезпеченні продовольчої безпеки регіону, з іншого боку – створення на основі моніторингу скорегованої системи управління стабільністю продовольчої системи.

Концептуальна схема структури комплексного моніторингу продовольчої безпеки регіону повинна включати підсистеми виробництва, споживання, економічної доступності продовольства, а також самозабезпеченості регіону основними видами продовольства.

На першому етапі моніторингу здійснюється збір і систематизація статистичної інформації ресурсно-виробничого потенціалу регіональної системи продовольчого забезпечення. На регіональному рівні джерелом статистичної інформації є дані територіального органу статистики, оперативна інформація Міністерства аграрної політики і продовольства.

Формується система показників, що характеризують стан системоутворюючого фактору в системі продовольчої безпеки – агропромислового комплексу: валові збори і врожайність основних сільськогосподарських культур, структура посівної площі за видами культур, поголів'я, структура і якісні характеристики вирощуваної худоби, обсяги виробництва основних видів продукції тваринництва, його структура і ефективність, забезпеченість ресурсами, матеріально-технічне забезпечення, ціни і собівартість виробленої продукції, рентабельність виробництва і сільськогосподарських підприємств.

Рис. 1. Схема проведення моніторингу продовольчої безпеки регіону

Окрім того, для порівняння необхідні показники не тільки досліджуваного регіону, але також і середні загальноукраїнські значення даних показників. Для забезпечення порівнянності розрахунків варто використовувати переважно питомі показники, наведені залежно від їх економічного і соціального значення в розрахунку на душу населення, на квадратний метр території, на гривню основних фондів, або показники, що характеризують частку певної групи чи певного явища в загальній кількості спостережень (забезпеченість). У ряді випадків показники, що характеризують ресурси, які можуть бути використані без обмежень, вимірюються в абсолютних значеннях.

Оцінюючи достатність продовольчого споживання (моніторинг підсистеми споживання) необхідно опиратися на забезпечення раціональної структури харчування і повне задоволення потреб населення відповідно до фізіологічно обґрунтованих норм. Кількісно достатність продовольчого споживання характеризує рівень споживання основних продуктів харчування на душу населення і раціональна норма споживання. Якісною характеристикою споживання є рівень калорійності добового раціону. Чим ближчим є споживання на душу населення до раціональних норм, тим більшою є зацікавленість населення у якісних, у першу чергу в екологічних, характеристиках продовольства. І навпаки, з погіршенням раціону харчування виникає необхідність відстеження не стільки структури споживання основних харчових продуктів, скільки прагнення не допустити довгострокового дефіциту калорійності харчування, що негативно впливає на здоров'я людини.

Моніторинг підсистеми економічної доступності продовольства повинен включати

наступні заходи:

1) Визначення показників, що характеризують економічну доступність продовольства. (Основними показниками є доходи населення, структура споживчих витрат, частка населення, що має доходи, нижчі величини прожиткового мінімуму. Чим меншим є дохід тієї чи іншої категорії населення, тим більшою є частка, що витрачається цією категорією на задоволення потреби в продуктах харчування).

2) Оцінка платоспроможного попиту на продовольство (зумовлює необхідність встановлення взаємозв'язку рівня харчування не тільки з доходами населення, але і з цінами на продовольство. Щорічний ріст цін на продовольчі товари впливає на купівельну спроможність середніх доходів на душу населення, адже саме через купівельну спроможність визначається справжня цінність грошових доходів).

3) Оцінка ступеня нерівномірності економічної доступності продовольства. (Поглиблення диференціації населення за рівнем доходу обумовлює нерівномірність у формуванні попиту на продукти харчування).

4) Оцінка енергетичної цінності і збалансованості добового раціону споживаних продуктів за окремими групами. Малозабезпечені верстви населення характеризуються не лише низьким рівнем харчування, а й значно гіршою його якістю.

Моніторинг самозабезпеченості регіону основними видами продовольства повинен передбачати :

1. Аналіз формування і розподілу продовольчих ресурсів регіону з використанням балансового методу. (Складається баланс формування і розподілу продовольчих ресурсів регіону, що відображає рух продукції від моменту виробництва до моменту кінцевого її використання).

Продовольчий баланс відображає рівновагу споживчого продовольчого попиту та регіональної пропозиції в межах одного року. Застосування балансового методу дає можливість аналізувати і прогнозувати розвиток ситуації на ринку продовольства, оцінити зовнішньоекономічні зв'язки, визначити фонди споживання продуктів харчування, виявити спеціалізацію і розміщення агропромислового виробництва.

2) Оцінку ступеня забезпеченості регіону основними видами сільськогосподарської продукції. (Під забезпеченістю регіону основними видами сільськогосподарської продукції нами розуміється співвідношення фактичного споживання того чи іншого виду продовольства і суми ресурсів даного продукту в регіоні).

3) Визначення рівня самозабезпеченості основними видами сільськогосподарської продукції. (Оцінюється через розрахунок відношення обсягу власного виробництва сільськогосподарського продукту (за винятком виробничого споживання і втрат) до внутрішнього його споживання і виражає ступінь можливого задоволення потреб населення в продовольстві, що вироблене усередині регіону).

Самозабезпеченість основними видами сільськогосподарської продукції характеризує ступінь продовольчої безпеки і рівень продовольчої залежності регіону, а також його внесок у продовольчу безпеку і продовольчу незалежність країни.

Висновки. Підсумовуючи вище наведене, варто відзначити, що продовольче забезпечення населення регіону повинне базуватися на принципах раціонального територіального поділу праці в сфері агропромислового виробництва і участі в міжрегіональному продуктообміні, оптимального поєднання у формуванні продовольчих ресурсів місцевого виробництва і зовнішніх поставок, недопущення жодних міжрегіональних бар'єрів у торгівлі продовольством.

Ефективне функціонування продовольчої системи можливе лише за умови стійкого розвитку всіх її складових. При цьому під стабільністю продовольчої системи регіону слід розуміти здатність системи забезпечити свій збалансований розвиток у режимі розширеного відтворення під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, що загрожують продовольчій безпеці.

Окреслені вище методичні засади сприятимуть удосконаленню моніторингу

продовольчої безпеки регіону, а також покращать інформаційно-аналітичне забезпечення органів державної та регіональної влади повною, всебічною та об'єктивною інформацією про поточний стан та тенденції розвитку регіональної продовольчої системи, що в кінцевому результаті дозволить підвищити ефективність управлінських рішень. Пропонована концептуальна схема комплексного моніторингу продовольчої безпеки регіону повинна включати такі основні складові – підсистеми: виробництва, споживання, економічної доступності продовольства, а також самозабезпеченості регіону основними видами продовольства.

Анотація

З метою удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення державних органів влади обґрунтовано доцільність запровадження комплексного моніторингу продовольчого забезпечення регіону, окреслено його основні організаційно-структурні складові та охарактеризовано методичні засади його проведення.

Ключові слова: моніторинг, продовольча безпека, продовольча система, регіон, управлінські рішення.

Аннотация

С целью совершенствования информационно-аналитического обеспечения государственных органов власти обоснована целесообразность внедрения комплексного мониторинга продовольственного обеспечения региона, обозначены его основные организационно-структурные составляющие и охарактеризованы методические основы его проведения.

Ключевые слова: мониторинг, продовольственная безопасность, продовольственная система, регион, управленческие решения.

Summary

In order to improve information-analytical support of civil authorities we have offered to apply a comprehensive monitoring of food supply in the region, outlined its basic organizational and structural components and characterized methodical bases of its holding.

Keywords: monitoring, food safety, food system, region, administrative decisions.

Список використаної літератури:

1. Дем'яненко М. Я. Державна підтримка як фактор забезпечення конкурентоспроможного аграрного виробництва / М. Я. Дем'яненко, Ф. В. Іванина // Економіка АПК. – 2009. - № 9. – С. 3-9.
2. Захаріна О. В. Концептуальні засади формування регіональної продовольчої безпеки в умовах глобалізації економіки / О. В. Захаріна, О. М. Яценко // Електронний ресурс. - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/agroin/2011_10-12/ZAHARINA.pdf
3. Збарський В. Державна підтримка сільського господарства / В. Збарський, В. Горьовий // Економіка АПК. – 2010. - № 4. – С. 74-80.
4. Лендел М. А. Вплив структурних змін і нових форм господарювання в АПК регіону на використання соціальних ресурсів села / М. А. Лендел, Н. М. Готько // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. Вип. 6. / гол. ред. М. Д. Романюк. - Івано-Франківськ : Плай, 2008. - С. 81-89.
5. Н. Мезенцева. Оцінка продовольчої доступності у регіонах України / Електронний ресурс. - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Natural/VKNU_geograf/2008_55/9.pdf
6. Месель-Веселяк В. Я. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації у сільському господарстві / В. Я. Месель-Веселяк. – К.: Нац. наук. центр «Ін-т аграрної економіки», 2010. – 57 с.

7. Нестерчук Ю. О. Теоретико-методологічні основи розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері України: [монографія] / Ю. О. Нестерчук. – Умань, 2009. – 289 с.
  8. Олійник Т. І. Державна підтримка аграрного сектору економіки / Т. І. Олійник // Економіка АПК. – 2009. - № 7. – С. 80-85.
  9. Отчёт по теме: «Разработка прогнозных балансов спроса и предложений основных видов продовольственных товаров». Этап: № 2: «Прогнозные балансы спроса и предложения основных видов продовольствия». Под. ред. член-кор. РАН Алтухова А. И. Всероссийский научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства - М. – 2007. - 173 с.
  10. Продовольча безпека країни: стан та перспективи зміцнення: керівник авт. кол. проф. Р. І. Тринько. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 304 с.
  11. Пушак Я.Я. Регіональні особливості функціонування харчової промисловості // Бізнес навігатор №21, 2010, С. 165-171.
  12. Экономико-математическое моделирование параметров механизма функционирования аграрных образований АПК: Сборник научных трудов / Коллектив авторов. Отв. ред. И. И. Ленков. – Горки: Белорусская государственная сельскохозяйственная академия. - 2002. - 112 с.
  13. Саблук П. Т. Глобалізація і продовольство: [монографія] / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.
- Шпичак О. М. Якість і ціна сільськогосподарської продукції / О. М. Шпичак // Науковий Вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – К.: ВЦ НУБіПУ, 2010. – Вип. 154. – Частина 1. – С. 11-19. 12 Електронний ресурс. - Режим доступу: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/7~theSitePK:328533,00.html>.